
Dragutin
BABIĆ

Institut za migracije i narodnosti
Zagreb

SUŽIVOT NA
PROSTORIMA
OD POSEBNE
DRŽAVNE SKRBI –
(RE)KONSTRUKCIJA
ILI SEGREGACIJA?

Ratni sukobi na prostorima bivše SFRJ doveli su do velikih seoba civilnoga stanovništva, brojnih iznudenih i/ili prisilnih migracijskih kretanja, što je u konačnici znatno narušilo i promijenilo prijeratnu etničku/nacionalnu strukturu stanovništva. Promjene su bile osobito drastične u lokalnim zajednicama izravno zahvaćenima ratom, ali zbog karaktera rata (geopolitički, državni sukob prije svega) i vrlo izražene na cijelom prostoru pojedinih republika/država. Rat u Hrvatskoj i rat protiv Hrvatske također je rezultirao brojnim ljudskim tragedijama, napuštanjem domova i uvelike promijenjenim nacionalnim sastavom stanovništva, osobito u gradovima i općinama od posebne državne skrbi (bivšim ratnim prostorima). Rat je prouzročio izrazitu devastaciju tih lokaliteta: od uništenja gospodarskih, kulturnih i sakralnih objekata, poljoprivrednoga zemljišta, šuma, infrastrukturne mreže pa do razaranja mreže primarnih socijalnih odnosa (susjedstvo, prijateljstvo, kumstvo, bračne veze), svakako najbolnijeg i po posljedicama najtežeg oblika destrukcije u ratnom razdoblju. Područja od posebne državne skrbi (čije dvije skupine čine bivša ratna područja, a treću izrazito periferni i nerazvijeni hrvatski krajevi) utvrđuju se na razini državne politike, prije svega da bi se sanirale posljedice rata i provela njihova ukupne revitalizacija, što uključuje poticanje gospodarskoga, demografskoga i kulturnoga razvitka naselja obuhvaćenih mjerama pojačane državne skrbi. S iznimkama nekih gradova i Vukovarsko-srijemske županije u cjelini, ovi su prostori i prije rata bili dio hrvatske periferije, što dodatno otežava njihovu revitalizaciju. Iako su gospodarski segmenti socijetalnoga sustava gotovo do temelja razrušeni, uz znatna minirana područja i ekološku devastaciju, kao glavni problem u poslijeratnom razdoblju nameće se (re)konstrukcija lokalnih zajednica. Zašto baš taj termin? Razlog je u promijenjenom sastavu stanovništva, koji uz povratnike (domicilne Hrvate i Srbe u najvećem broju) uključuje i useljenike (uglavnom etničke Hrvate iz Bosne i

Hercegovine te Vojvodine). Za domicilno stanovništvo u statusu povratnika aktualna je obnova lokalnih zajednica i mreže primarnih socijalnih odnosa, dok je u slučaju izbjeglica-useljenika (kasnije hrvatskih državljana) u prvom planu tek uspostava socijalne interakcije na novom prostoru. Svojom specifičnom strukturom pojam (re)konstrukcija označuje i jedno i drugo: obnovu i uspostavu susjedstva, prijateljstva, kumstva, bračnih veza (socijalne interakcije i komunikacije) povratničkoga i useljenoga stanovništva na bivšim ratnim prostorima. Iako između sve tri skupine ima zamjetnih problema na polju međusobnih odnosa i funkcioniranja komunikacijskih obrazaca, ipak temeljni problem s kojim se suočavaju akteri u lokalnim zajednicama, ali i institucije (od lokalnih, regionalnih do onih na razini države), svakako je pitanje mogućega ponovnog suživota između Hrvata i Srba nakon rata, u kojem su u značajnom broju pripadnici ovih nacija bili na suprotnim stranama.

PROSTORI OD POSEBNE DRŽAVNE SKRBI – PERIFERIJA PERIFERIJE

Već sam pojmovni sklop *prostori od posebne državne skrbi* ne budi baš pozitivne asocijacije. Skrb o nekome/nečemu, i to još posebna, podsjeća na neuralgičan (u ovom slučaju socioprostorni) sindrom, za razrješenje kojega nisu dovoljni njegovi vlastiti resursi (primijenjeno: na razini lokalnih zajednica). Za njihovu obnovu i razvoj nužno je aktivirati programe i financijsko-tehnološke potencijale cjelokupne društvene zajednice/države. Što ove prostore ujedinjuje u navedenu klasifikacijsku shemu i po čemu se razlikuju od ostalih teritorijalnih cjelina u državnom okviru Republike Hrvatske? Prije svih i najvažnije, to je njihovo obilježje perifernoga (rubnog) prostora. Rubnost pritom ne podrazumijeva nužno granični dio državnoga teritorija, nego prije svega socijalno-gospodarsku i razvojnu inferiornost. Još više: prostori od posebne državne skrbi (osobito oni devastirani u ratu) jesu periferija periferije i najveći socioprostorni “uteg” u mogućoj/potrebnoj revitalizaciji hrvatskih nerazvijenih, devastiranih i “zaboravljenih” krajeva. Moguća definicija periferija kao fizičkih i društvenih prostora “male socijalne gustoće zbivanja, što pak ima za posljedicu relativno nizak stupanj ukupne socijalne energije” (Lay, 1998., 15), indicira da se na periferijama ne mogu zbivati velike i brze promjene, što ujedno pokazuje koliko je mnogo poteškoća u njihovoj eventualnoj revitalizaciji. Nemoćnost dinamičnijih (post)modernizacijskih aktivnosti na ovim prostorima “opravdava” uključivanje države s mre-

žom organizacija/programa da bi se aktivirali materijalni i ljudski resursi u lokalnim zajednicama. Treba “razbiti” stereotipe o trajnosti ovakva stanja i nedostatke periferije pretvoriti u njihovu prednost. Gdje vidimo takvu mogućnost? Prije svega u ekološkim potencijalima i povlasticama takvih destinacija, od kojih su mir i prirodni sklad posebno cijenjeni u postmodernim kvalifikacijama socijalne zbilje i vrednovanju kvalitete života. Što to privlači stanovnike razvijenih destinacija u periferijske prostore? Sporiji ritam života i povratak prirodi mogu biti privlačni činioci takvih kretanja, jer na periferiji “...vlada drugo, sporije, vrijeme. Na periferiji se reproduciraju drukčiji socijalno-kulturalni obrasci življenja. Na tom rubu dominira *prirodna društvenost* koja se većini doima poželjnom, ljudski toplom, ali koja je u urbanim uvjetima masovnog društva izumrla ... Kako je u urbanim sredinama ubrzana bezglavost življenja, tako periferije, naročito one koje imaju naglašene ekološke i estetske kvalitete, sve više dobivaju na potencijalnoj vrijednosti” (Lay, 1998., 16). Periferijski prostori tehnološki znatno zaostaju za središtem/središtima, a posebno je teška situacija na ratnim periferijskim prostorima u Hrvatskoj. U ratnim razaranjima porušene su kuće, škole, crkve, infrastrukturni objekti, a narušena je i ekološka ravnoteža. No ipak su najteže posljedice ratnih sukoba razorene primarne socijalne mreže (susjedstvo, prijateljstvo, kumstvo, bračne veze), što čini temelje lokalnih zajednica na tim prostorima. Oživljavanje periferije nije moguće bez stvaranja novih mreža na polju primarne socijalne interakcije (ili obnove starih), što je u poslijeratnom razdoblju prioritetan, ali (zbog ratnih razloga) umnogome težak, mukotrpan i spor proces. Jesu li one moguće i kako obnoviti socijalnu interakciju između Hrvata i Srba u lokalnim zajednicama na prostorima od posebne državne skrbi nakon ratnih sukoba, protjerivanja civilnog stanovništva, znatnog broja ubijenih,¹ ranjenih i godinama “sijane” mržnje (uglavnom iz raznih medijskih kuća u Hrvatskoj i izvan nje) u obliku predrasuda i stereotipa? Pritom se u ta područja uselilo i novo stanovništvo, uglavnom iz Bosne i Hercegovine, te manji broj iz Vojvodine. Homogenost lokalnih zajednica narušena je i ratom i modernizacijskim procesima u socijalizmu i u tranzicijskom razdoblju, što će otežati poslijeratnu reintegraciju stanovništva i (re)konstrukciju lokalnih zajednica. O kakvim je modernizacijskim mijenama riječ? Industrijalizacija i polumodernizacija seoskoga prostora učinili su da je selo sve heterogenije – socijalno i profesionalno, a i u sferi vrijednosti. Osim poljoprivrednika, u hrvatskom selu su osobito zastupljena dva sloja: radnici i umirovljenici.² U seoskom

stanovništvu sve su zastupljeniji stručnjaci, administrativno osoblje i sl. Ovakva socioprofesionalna raznolikost generira i vrijednosnu heterogenost. Iako i dalje u okrilju tradicije, seoski život i njegova vrijednosna sfera pod jakim su utjecajem modernih sredstava masovnoga komuniciranja. Mijenjaju se i miješaju glazbeni ukusi, pogledi na život, odnosi prema religijskom i nadnaravnom. Tradicionalno praznovjerje (gatanje, uroci, vile, vještice i sl.) nestalo je iz seoskog ambijenta.³ Labavljenje veza unutar porodice, smanjivanje autoritarnosti, naglasak na individualizmu i pravima djece dovodi do otvorenijega konflikta između osoba različitih statusnih, generacijskih i spolnih obilježja. Homogenost je narušena i u odijevanju, prehrani i drugim sastavnicama životnoga stila. Seoska je zajednica sve manje slična, kako je to isticao *Sorokin*, mirnoj vodi u vjedru. Utjecaji globalnoga društva narušavaju stabilnost seoske zajednice i čine je mobilnijom, pa i konfliktnijom, unutar sebe i povezanijom s bližom i daljom socijalnom okolinom.

LOKALNA ZAJEDNICA

Lokalna zajednica pojavljuje se kao temeljni činilac/problem obnove suživota nakon rata. Koji segmenti čine lokalnu zajednicu i koliko su devastirani u ratnim sukobima? Nadalje, kako ih revitalizirati? Što je lokalna zajednica i koji su elementi (prirodni, socijalni i sl.) nužni za postojanje zajednice ovakva tipa? O tome *Adorno* i *Horkheimer* kažu: “Moderno društvo kao cjelina više nije dostupno neposrednom iskustvu... ne može se sagledati, a ne mogu se ni razumjeti njegove motivacije u smislu u kojem se to moglo u jednom čisto ruralnom društvu, pa i u građanskoj cehovskoj ekonomiji... Kako proučiti tako kompleksno društvo?... Traženi su tipovi i modeli aktualnog društva koji bi istodobno bili i konkretni predmeti istraživanja, u kojima bi se kao u konkavnom ogledalu okupljala inače difuzna cjelovitost. U modernom masovnom društvu, u kojem je industrijalizacija popraćena urbanizacijom, dani model tipičnih društvenih struktura i težnji je grad”. (*Adorno, Horkheimer*, 1980., 140). Isti se autori osvrću i na ruralne zajednice. “U njima se u prvom redu radi o transformaciji sela putem modernog društvenog razvoja, novih načina obrade zemljišta... izgradnja puteva, komunikacijska i prometna sredstva... Istraživanja sela inspirirana su romantičnim veličanjima seoskog života u smislu opozicije kategorije lokalne zajednice i društva” (*Adorno, Horkheimer*, 1980., 146-147). Navedeni autori smatraju da se život u ruralnim zajednicama može najbolje spoznati

metodama upitnika i intervjua. Život ljudi najbolje se može istražiti upravo u lokalnim zajednicama, tim “društvima u malom”, u kojima se – kako ističu ovi autori – sabire “difuzna cjelovitost” modernih društvenih sustava. Prožimanje globalnog, regionalnog i lokalnog sve je jače, a mreže odnosa koje povezuju mikroentitete i makroentitete u društvu smanjuju jasnoću granica između njih, što donekle stvara poteškoću i u analizi lokalnih zajednica. Njihov habitus sve je teže, pa gotovo i nemoguće, razumjeti i objasniti mimo ili nasuprot globalnim akcijama i strukturama. Neposredno iskustvo nije više dovoljno za percepciju i analizu odnosa u seoskom prostoru. Globalni utjecaji, posredstvom masovnih medija i tehnoloških dostignuća, narušili su mir i “prirodnost” ne samo sela nego i zaselaka. Proučavanje i tako malih zajednica uključuje poznavanje mikrosocijalnog, ali i makrosocijalnog, prostora (od zaseoka, najbližeg grada, regije, države do globalnog univerzuma). Različite su definicije lokalne zajednice, ali u svima su i neki slični elementi. Evo nekih od tih definicija, koje u knjizi *Lokalna zajednica* navodi njezin autor, *E. Pusić*. Tako *MacIver* ističe: “Ljudi pletu mrežu međusobnih odnosa kad kupuju i prodaju, kad se mole, kad se vesele i kad tuguju. Ova veća mreža odnosa je društvo, a lokalna zajednica je ograničeno područje unutar društva. U okviru te lokalne zajednice nastaju mnogi mehanizmi kontrole različiti od državne kontrole, mnoga udruženja koja nisu politička, mnogi običaji i mjerila ponašanja koja nikako nije stvorila država”. Ili dalje, *Z. Mlinar*: “Komuna je kohezivna, strukturirana i pokretna društvena zajednica koju sačinjavaju stanovnici određenog teritorija, na kome, radi zadovoljavanja svojih materijalnih i drugih potreba, razvijaju različite aktivnosti i pri tome stupaju u međusobne odnose stvarajući na taj način i neku zajedničku kulturu”. I *T. Parsons* počinje od teritorija u određenju lokalne zajednice: “Zajednica je onaj aspekt strukture društvenih sistema koji se odnosi na teritorijalni smještaj osoba i njihovih djelatnosti”. *C. T. Jonassen* nastoji nanizati što više važnih detalja u definiciji: “Lokalna zajednica je grupa povezana sistemom prostorno bliskih, međusobno ovisnih, bioloških, kulturnih i društvenih odnosa i struktura, koje su se razvile u procesu međusobnog prilagođavanja situaciji u okolini. To je prostorna grupa u kojoj se međusobna ovisnost i povezanost izražava u svijesti o jedinstvu zajednice i u njezinoj sposobnosti da vrši odgovarajuću kontrolu nad društvenim, kulturnim i biološkim procesima unutar svojih granica” (Sve u: *Pusić*, 1963., 12-20). Iako se sve navedene definicije međusobno razlikuju po svojim sastavnicama, ipak se u njima mogu pronaći četiri bitna elementa koja

određuju lokalnu zajednicu: *ljudi, prostor, potrebe i djelatnosti* kojima se zadovoljavaju potrebe ljudi (Pusić, 1963.). Utoliko je u poslijeratnom razdoblju nužan minimum zajedničkih djelatnosti svih stanovnika lokalne zajednice u cilju zadovoljavanja potreba aktera tih zajednica. Stvaranje mreža na mikrosocijalnoj razini, neovisno o različitim obilježjima pripadnika, koje uključuju sva navedena bitna obilježja lokalnih zajednica, označit će njihovu (re)konstrukciju i biti generator solidarnosti kao temelja svake zajednice.

Lokalne zajednice na prostorima od posebne državne skrbi

Prostori na kojima je se vodio rat razlikuju se prema stupnju devastacije i razorenosti, udaljenosti od granice s drugim državama, ekonomskoj razvijenosti, demografskoj situaciji i drugim pokazateljima. Početkom 2003. g. donesen je *Zakon o područjima od posebne državne skrbi* (NN br. 26, 2003.). U zakonu se utvrđuju područja o kojima Republika Hrvatska posebno vodi brigu, kao i program mjera i poticaja koji bi pozitivno utjecali na obnovu i razvitak tih prostora. Kako u radu obrađujemo suživot ratnih migranata u lokalnim zajednicama na bivšim ratnim prostorima (primjer Brodsko-posavske županije), navodimo odredbe (članke) iz Zakona o područjima od posebne državne skrbi koje reguliraju pitanja s toga područja. Za našu temu važni su članci 3., 4. i 5., pa ih u cijelosti navodimo.

Članak 3.

Područja posebne državne skrbi određuju se u tri skupine, i to prva i druga skupina prema okolnostima nastalim na temelju stanja okupiranosti i posljedica agresije na Republiku Hrvatsku, a treća skupina prema četiri kriterija: kriteriju ekonomske razvijenosti,⁴ kriteriju strukturnih poteškoća,⁵ demografskom kriteriju⁶ i posebnom kriteriju.⁷

Članak 4.

(1) Prvoj skupini pripadaju tijekom Domovinskog rata okupirana područja gradova i općina koja se nalaze neposredno uz državnu granicu, a gradsko/općinsko središte nije od državne granice udaljeno više od 15 kilometara zračne linije i nema više od 5000 stanovnika prema popisu pučanstva iz 1991. godine, kao i sva preostala tada okupirana područja gradova, općina i naselja hrvatskog Podunavlja.

(2) Prvoj skupini pripadaju u cijelosti područja gradova i općina:

Antunovac, Beli Manastir, Bilje, Bogdanovci, Borovo, Cetingrad, Civljane, Čeminac, Darda, Donji Kukuruzari,

Donji Lapac, Draž, Dubrovačko primorje, Dragalić, Dvor, Erdut, Ernestinovo, Gvozd, Hrvatska Dubica, Hrvatska Kostajnica, Ilok, Jagodnjak, Jasenovac, Kijevo, Kneževi Vinogradi, Lovas, Majur, Markušica, Negoslavci, Nijemci, Nuštar, Petlovac, Plitvička Jezera, Popovac, Rakovica, Slunj, Stara Gradiška, Stari Jankovci, Šodolovci, Tompojevci, Topusko, Tordinci, Tovarnik, Trpinja, Vojnić, Vrlika, Vukovar, Župa dubrovačka.

(3) Prvoj skupini pripadaju i naselja u gradovima:
Osijek – naselje: Klisa, Nemetin, Sarvaš, Tenja.
Vinkovci – naselje: Mirkovci.

Članak 5.

(1) U drugoj skupini su područja gradova, općina i naselja koja su bila okupirana za vrijeme Domovinskog rata, a nisu određena u prvoj skupini iz članka 4. ovoga Zakona.

(2) Drugoj skupini pripadaju u cijelosti područja gradova i općina:

Barilović, Benkovac, Biskupija, Brestovac, Čačinci, Drniš, Đulovac, Ervenik, Glina, Gornji Bogičevci, Gospić, Gračac, Grubišno Polje, Hrvace, Jasenice, Josipdol, Kistanje, Knin, Konavle, Krnjak, Lasinja, Lipik, Lišane Ostrovičke, Lovinac, Mikleuš, Novigrad, Novska, Obrovac, Okučani, Otočac, Pakrac, Petrinja, Plaški, Polača, Poličnik, Posedarje, Promina, Ružić, Saborsko, Sirač, Skradin, Stankovci, Ston, Sunja, Škabrnja, Tounj, Udbina, Velika, Velika Pisanica, Veliki Grđevac, Voćin, Vrhovine i Zemunik Donji.

(3) Drugoj skupini pripadaju i naselja u gradovima:
Daruvar – naselja: Markovac, Vrbovac.

Dubrovnik – naselja: Bošanka, Brsećine, Dubravica, Donje Obuljeno, Čajkovića, Čajkovići, Gornje Obuljeno, Gromača, Kliševo, Knežica, Komolac, Ljubač, Mokošica, Mravinjac, Mrčevo, Nova Mokošica, Orašac, Osojnik, Petrovo Selo, Prijevoj, Pobrežje, Rožat, Šumet, Trsteno, Zaton.

Karlovac – naselja: Banska Selnica, Banski Moravci, Blatnica Pokupska, Brezova Glava, Brežani, Brođani, Cеровac Vukmanički, Donja Trebinja, Donji Seničak, Gornja Trebinja, Gornji Sjeničak, Ivanković Selo, Ivošević Selo, Kablar, Kamensko, Karlovac – dijelovi Gornje Mekušje, Sajevac i Turanj, Klipino Brdo, Kljaić Brdo, Knez Gorica, Lipje, Manjerovići, Okić, Popović Brdo, Ribari, Skakavac, Slunjska Selnica, Slunjski Moravci, Tušilović, Udbinja, Utinja, Vukmanić.

Sisak – naselja: Blinjski Kut, Klobučak, Letovanci, Mađari, Staro Selo.

Slatina – naselja: Čista Mala, Čista Velika, Grabovci.

Zadar – naselja: Babindub, Crno.

(NN br. 26, 2003.)

SUŽIVOT HRVATA I SRBA NA PROSTORIMA OD POSEBNE DRŽAVNE SKRBI

Bivši ratni prostori, traumatizirani sjećanjima na rat i njegove posljedice, postaju poslije rata poligoni socijalnog eksperimenta. Mogu li donedavno akteri ratnih sukoba ponovno i koliko brzo uspostaviti mrežu primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama? Kako obnoviti (ali i uspostaviti⁸) prijateljstvo, susjedstvo, kumstvo, pa i bračne veze između Hrvata i Srba? Pritom je posebno važna okolna okolnost koja će osjetno utjecati na uspješnu revitalizaciju lokalnoga socijalnog ambijenta i prijeratno iskustvo zajedničkog života. Činjenica da je suživot bio "uhodan" i visokointernaliziran obrazac socijalne interakcije i komunikacije između različitih etničkih/nacionalnih skupina u Hrvatskoj (i u bivšoj Jugoslaviji), može donekle olakšati regeneraciju interetničkih mreža u lokalnim zajednicama. Sve to, možda i više od nekih drugih socioprostornih ambijenata u bivšoj državi, vrijedi i za Hrvatsku. Iako su na ratnim prostorima međusobni socijalni odnosi (osobito na polju socijalne interakcije Hrvata i Srba) znatnim dijelom narušeni, i tu je bilo iznimaka. Istraživanje provedeno na prostorima Brodsko-posavske županije pokazuje da je u nekim, istina manjim, segmentima donekle očuvana mikrosocijalna interakcija i određeni obrasci suživota Hrvata i Srba.⁹ U poslijeratnom razdoblju na obnovu tih odnosa posebno će utjecati dvije skupine čimbenika: materijalni i sociopsihološki.¹⁰ Ruralne lokalne zajednice čine veliku većinu naselja na bivšim ratnim prostorima. Temelj njihova povezivanja u prošlosti bili su seoski poslovi (sjetva, žetva, berba, kopanje, oranje) i običaji (kirvaj, sijelo, prelo, kolo). Stoga će i prilikom njihove obnove praktična razina odnosa (uz drugačije obrasce komunikacije i interakcije) između tih stanovnika imati presudno značenje. Nije realno očekivati da Hrvati i Srbi socijalnu interakciju počnu senzibilnijim oblicima zbližavanja (prijateljstvo, bračne veze, kumstvo i sl.), nego takvim oživljavanjem zajednice u čijim su temeljima elementarni materijalni činioči, kao što su pomoć u radu, trgovina, posudba alata, obnova porušene infrastrukture i sl. Sociopsihološki činioči uglavnom se mogu svesti na "ratne razloge" i njihov će utjecaj na brzinu i intenzitet obnove suživota u lokalnim zajednicama biti u prvim poslijeratnim godinama izrazito naglašen. Sjećanje na neposredne prijeratne propagandne poruke, izbjegavanja, diskriminacijske radnje, pa i otvorene fizičke napade, zatim rat, protjerivanja civilnoga stanovništva, prijetnje, šikaniranja, ranjavanja, razbojstva i ubojstva svakako će znatno otežavati (re)konstrukciju lo-

kalnih zajednica i stvaranje multietničkih mreža na polju primarnih socijalnih odnosa. Bez tih mreža nije moguće uspostaviti i razvijati solidarnost kao ono vezivno tkivo pomoću kojega se mogu održati lokalne zajednice kao prostorne destinacije u kojima zajedno živi i radi cjelokupno stanovništvo. Osim njih, određenu ulogu pritom će imati i reminiscencija na prijeratni suživot, osobito njegove “bolje strane”, u koje se mogu ubrojiti zajednički radovi na zemlji (sjetva, berba, kosidba), kod kuće (svinjokolja) i razni opuštajući poslovi/običaji (sijela, prela, kirvaji i sl.). Ovi zajednički poslovi i običaji rezultirali su i stvaranjem različitih oblika primarnih socijalnih odnosa između Hrvata i Srba (i ostalih, naravno, koji u ovom radu nisu toliko problematični/zanimljivi kao pripadnici spomenutih nacionalnih skupina). Stoga je na prostorima od posebne državne skrbi središnja dvojba: mogu li se obnoviti/uspostaviti takvi odnosi između Hrvata i Srba koji će uključivati ne samo postojanje jednih pored drugih nego supostojanje umreženih nacionalnih identiteta aktera lokalnih zajednica i regeneraciju mreže primarnih socijalnih odnosa u njima.

Jedan empirijski uvid u dinamiku suživota: primjer Brodsko-posavske županije¹¹

Brodsko-posavska županija bila je prije rata 1991. – 1995. nacionalno vrlo heterogena s značajnim udjelom Hrvata i Srba u ukupnom stanovništvu. U njoj osim Hrvata, koji su brojčano i razmjerno najzastupljeniji narod, žive i nacionalne manjine: Srbi, Albanci, Bošnjaci, Ukrajinci, Česi, Romi, Crnogorci, Makedonci, Mađari i drugi.¹² Popis stanovništva 1991. g. obavljen je u vremenu obilježenom intenzivnim političkim raspravama o sudbini bivše jugoslavenske države, pa se dio stanovništva još izjasnio kao Jugoslaveni, dok se dio stanovništva nije nacionalno opredijelio. Od ukupno 174.998 st. po popisu 1991. g. najbrojniju nacionalnu skupinu u županiji čine *Hrvati*, kojih je po tom popisu bilo 141.071 ili 80,6%, zatim su značajno zastupljeni *Srbi*, 19.957 ili 11,4%, *Jugoslavena* je bilo 5117 ili 2,9%. U kategoriji *Nepoznato* nalazilo se 3810 osoba ili 2,1%, a *Neopredijeljenih* je bilo 2088 ili 1,1% stanovništva. U istraživanim općinama udio Srba bio je znatno veći, što je pogodovalo instrumentalizaciji lokalnih Srba na iredentističkom programu i pripojenju Srbiji.¹³ Kakve su se promjene dogodile na ratnom području županije, u općinama *Stara Gradiška*, *Okučani*, *Gornji Bogićevci* i *Dragalić*?

Tablica I.

Etnička struktura stanovništva ratom zahvaćenih općina 1991. i 2001. g.

Općina	1991.				2001.			
	Hrvati	Srbi	Ostali	<i>Ukupno</i>	Hrvati	Srbi	Ostali	<i>Ukupno</i>
Stara Gradiška	1177 46,5%	1038 41,0%	316 12,4%	2531 100,0%	1428 83,1%	247 14,4%	42 2,4%	1717 100,0%
Okučani	433 7,5%	4767 83,4%	512 8,9%	5702 100,0%	3153 74,6%	907 21,5%	164 3,8%	4224 100,0%
Gornji Bogićevci	967 33,3%	1671 57,6%	262 9,0%	2900 100,0%	2014 86,8%	250 10,7%	55 2,4%	2319 100,0%
Dragalić	822 30,2%	1604 59,0%	289 10,6%	2715 100,0%	1022 79,7%	196 15,3%	64 4,9%	1282 100,0%
Ukupno	3399 24,5%	9080 65,5%	1379 9,9%	13.858 100,0%	7617 79,8%	1600 16,7%	325 3,4%	9542 100,0%

Izvor: Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881 (1992.), Zagreb: Državni zavod za statistiku; Popis stanovništva 2001. (2002.): Državni zavod za statistiku, CD-rom.

Promjene etničke strukture u ratnim općinama županije dio su demografskih posljedica već navedenih političkih i ratnih događanja koja su zahvatila županiju i Hrvatsku. Specifičnost situacije na ratnom području jesu još radikalnije promjene narodnosnoga sastava lokalnih zajednica i jedinica, osobito udjela Hrvata i Srba u poslijeratnoj strukturi stanovništva. Najprije napadi pobunjenih Srba, a onda akcije hrvatskih oružanih snaga, utjecali su na gotovo potpuno iseljavanje stanovnika s prostora četiriju lokalnih zajednica, najprije Hrvata, a onda Srba. Udio Srba u stanovništvu četiriju istraživanih općina smanjen je četiri puta i od većinskog etnikuma Srbi su postali manjina u ukupnom stanovništvu. Povratak Srba još je aktualan, iako se može (poznavajući migracijska kretanja u povijesti i aktualne sociopolitičke procese na prostoru bivše SFRJ) prilično sigurno ustvrditi da se znatan dio onih koji su otišli neće vratiti u svoja naselja i domove. Po općinama, najveće smanjenje udjela Srba u ukupnoj populaciji dogodilo se u općini *Gornji Bogićevci*, a najmanje u općini *Stara Gradiška*. Iako je vrlo teško na malim brojevima (uz to razlike ipak nisu tako izrazite) donositi kategorične zaključke, pretpostavljamo ipak da je granični pojas i vezanost na dijelove Bosne i Hercegovine u kojima Srbi imaju etničku većinu utjecao na nešto veći udio Srba u stanovništvu općine Stara Gradiška. Udio Hrvata u ovim općinama povećao se oko tri puta u odnosu na prijeratno razdoblje. Najveća promjena dogodila se u općini Okučani, gdje se udio Hrvata u ukupnom stanovništvu povećao deset puta, a najmanja (iako još uvijek vrlo značajna) promjena udjela Hrvata zabilježena je u općini Stara Gradiška. U

velikoj većini dio novonaseljenoga hrvatskog etničkog korpusa čine Hrvati iz Bosne i Hercegovine i nešto manji dio iz Vojvodine. Njihov dolazak na prostore zapadnoga dijela županije također je uzrokovan ratom i političkim procesima u autoritarnom poretku na prostoru bivše SFRJ. Iz statusa *izbjeglica-useljenika*, pripadnici ove populacije dobili su hrvatsko državljanstvo i postali građani Hrvatske. Znatan dio ovih osoba useljen je u kuće čiji su vlasnici izbjegli Srbi. Povratak Srba u vlastite domove dovest će do premještanja ove skupine ratnih migranata, iako vjerojatno opet u istu županiju (barem veći dio). Promijenjena etnička struktura, s useljenim stanovništvom (BiH, Vojvodina) i specifičnim te još uvijek nepovoljnim statusom povratnika Srba (i onih malobrojnih koji su ostali), uz ratne traume i još prisutan (iako ublažen) hrvatski etnonacionalizam (a naročito njegove posljedice), dovodi do problema u obnovi i uspostavi suživota i regeneracije primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama. O uspješnosti (re)konstrukcije ovih zajednica nakon rata ovisit će i demokratski iskorak Hrvatske prema modernom/postmodernom građanskom društvu. Što se događa u poslijeratnom razdoblju na polju socijalne interakcije između Hrvata i Srba? Kako ispitivane skupine reagiraju na mogućnost *oprosta i pomirenja*? Pretpostavljamo, naime, da suživot (obnova mreže primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama) nije moguć bez oprost a i pomirenja svih skupina u tim zajednicama. Je li moguće nakon ratnih sukoba obnoviti mrežu interpersonalnih i intergrupnih odnosa koji čine lokalnu zajednicu, ili je kolaps potpun, a njezina obnova varijanta moderne utopije? Kako ispitanici u poslijeratnom razdoblju, opterećeni prošlim, ali i sadašnjim, nedaćama, ocjenjuju mogućnost suživota i koje se pretpostavke pritom trebaju ostvariti da bi suživot postao “normalno” stanje, a ne samo retorički refren u hrvatskoj javnosti? Jesu li ispitanici, uza sva teška ratna iskustva, za suradnju svih na istraživanom prostoru, ili je dominantnija tendencija getoizacije nekih skupina ratnih migranata? Odgovori ispitanika svih triju skupina prilog su tezi o postojanju suživota na duže staze između Hrvata i Srba, često i neovisno o političkim sustavima u kojima su živjeli. Nalazi istraživanja daju nadu da će prijeratni relativno povoljni odnosi Hrvata i Srba pozitivno utjecati na rekonstrukciju primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama nakon rata. Uzimajući u obzir svu težinu ratne situacije, susrećemo se s iznenađujućom, pa s obzirom na okolnosti, i zavidnom razinom tolerancije.¹⁴ Pripadnost ispitivanih skupina civilizacijskom kulturnom krugu u kojem je praštanje drugima, uključujući i neprijatelje, prisutna (pa vjerojatno do-

nekle i usvojena) vrednota, dio je objašnjenja. Iako neki autori ističu da je ključni “topos” ideje suživota u angažiranju Rimokatoličke crkve na oprost i pomirenju (Sundalić, 1999.), smatramo da je za navedeni proces važniji demokratski ustavno-pravni i politički okvir. Crkve mogu zamjetno pridonijeti suživotu (kao što mogu i odmoći), ali za njegovu punu realizaciju veću važnost ima ostvarenje manjinskih standarda i dosljedno provedena jednakost svih građana pred zakonom. Osim toga, prijeratni zajednički život i njegove “svjetlije točke” sigurno su ublažili radikalne stavove i učinili mikrosocijalni ambijent tolerantnijim.¹⁵ Reminiscencija na zajednički život u bivšoj državi i stoljetnu tradiciju “komšiluka”¹⁶ u Bosni i Hercegovini vjerojatno je utjecala na još tolerantnije stavove izbjeglica-useljenika, kod kojih nailazimo i na one koji bi bezuvjetno i svima oprostili. Povratnici Srbi, koji uglavnom nemaju jasan odgovor na pitanje o uzrocima rata, što je zapravo “nuđenje” svojevrstne strategije zaborava, vrlo su zainteresirani za oprost, i to sa znatnim udjelom onih koji bi oprostili svima bez obzira na ratno ponašanje. I u ovoj populaciji najviše je onih koji smatraju da ne treba oprostiti počiniocima ratnih zločina. Manjinski sindrom, a naročito stigmatiziranost ove skupine u hrvatskom javnom mnijenju, uvjetuju pojačanu tendenciju prema što bržem oprost, pa je utoliko oprost kod populacije povratnika Srba značajno prisutan kao pretpostavka koegzistencije donedavno zaraćenih skupina. Što su pokazali rezultati istraživanja? (Re)konstrukcija ruralnih lokalnih zajednica nakon ratnih sukoba jest proces koji rezultira postupnom uspostavom zajedničkoga života različitih skupina ratnih migranata. Proces je u svom početku i, s obzirom na snagu ratne destrukcije i njezine učinke na bit lokalnih zajednica, ne može se očekivati njihova brza i beskonfliktna obnova. Sukoba je nakon rata, kako vrijeme odmiče, sve manje, a povratnici i useljenici uspostavljaju međusobne kontakte. *Sukob, a onda i rat, svoje izvorište nije imao u lokalnim zajednicama, nego je posljedica etnopolitičke mobilizacije lokalnoga stanovništva u sukobu oko suvereniteta na teritoriju bivše jugoslavenske države.* Utoliko se, iako zbog teških ratnih trauma ne u kratkom roku, nakon međunarodnoga priznanja republičkih granica kao državnih, završetka rata i suđenja ratnim zločincima, postupno obnavlja i uspostavlja zajednički život svih triju skupina ratnih migranata i ostaloga stanovništva, s posebnim naglaskom na značenje (i poteškoće) obnove/uspostave suživota između Hrvata i Srba. Socijalna interakcija na relaciji Hrvati – Srbi sužena je na elementarne oblike građanske komunikacije (*pozdravljanje*) i minimalnu pomoć u radu (*posudba alata*), i to sa-

mo kod dijela ispitivane populacije. *Senzibilniji oblici zbližavanja, koji bi označili kvalitativni pomak u (re)konstrukciji lokalnih zajednica, tek se naziru. Njihova je pojavnost još uvijek više sociopsihološka nego praktična kategorija.* U sferi stavova donekle i iznenađuje relativno dobro prihvaćanje suživota (čak i u njegovim najreprezentativnijim oblicima, kao što je mogući brak Hrvata i Srba, zajedničko igranje djece i sl.). Procjena o povratku osoba starije dobi u populaciji povratnika Srba pokazala se točnom. Podaci pokazuju da u strukturi povratnika Srba više od polovice ima 61 godinu i više. Intervjui s ratnim migrantima, kao i nalazi u anketi, potvrđuju pretpostavku o većoj spremnosti na suradnju upravo osoba starije dobi. Među njima je najmanje onih koji su sudjelovali u ratu, što će svakako pozitivno utjecati na obnovu lokalnih zajednica. Nadalje, u ruralnom ambijentu, koji obilježava sve četiri istraživane općine, mreža primarnih socijalnih odnosa (osobito susjedstvo) razvijala se s kooperativnosti u seoskim poslovima. Sjećanje na susjedske odnose, pa u nekim slučajevima i na pomaganje i zaštitu susjeda različite nacionalnosti i u ratu, omogućit će bržu reintegraciju povratnika Srba u lokalne zajednice i funkcionirati kao obrazac poželjnih oblika socijalne interakcije između Hrvata i Srba nakon rata. Većina ispitanika u sve tri skupine ratnih migranata ističe u svojim odgovorima *prijateljstvo* prije rata s osobama iz druge nacionalne skupine (hrvatske ili srpske). Osim prijateljstva, *susjedstvo*, *kumstvo* i slični oblici primarnih socijalnih veza činili su *iskustvo zajedničkoga života*. Ispitanici, u pretpostavljenom susretu s prijateljem druge nacionalnosti poslije rata, uglavnom se ne bi potpuno okrenuli od njega. *Spremnost na komunikaciju prevladava, što upućuje na značenje pozitivnoga prijeratnog iskustva suživota i međuetničke tolerancije za rekonstrukciju mreže primarnih socijalnih odnosa.* Iz intervjuja saznajemo za slučajeve dosta dobre socijalne interakcije povratnika Hrvata i povratnika Srba, koja se gotovo nastavlja na prijeratne oblike primarnih socijalnih veza. Prijeratni oblici primarnih veza reaktivirani nakon rata čine okosnicu oko koje se može, vrlo postupno i s dosta otpora i zapreka, razviti nova mreža socijalnih odnosa, uključujući i nacionalnu dimenziju (relacija Hrvati – Srbi). Promjene makropolitikog okvira omogućile su brži povratak pripadnika srpske nacionalne manjine i njihovo djelomično uključivanje u hrvatsko društvo i u lokalne zajednice. *Jačanje pravne države*, što se očitovalo u preciziranju rokova za povrat imovine ratnim migrantima (povratnicima Srbima), pridonijelo je ubrzanju procesa obnove suživota. I dok je na makrorazini situacija povoljnija, što ubrzava obnovu lokalnih zajednica, *sudjelovanje Srba u lo-*

*kalnoj upravi mnogo je veći problem. Izbjeglince-useljenici uključili su se u institucionalni ustroj lokalne samouprave, što se objašnjava nacionalnim obilježjem ove skupine (uglavnom Hrvati), dok povratnici Srbi, uslijed vlastite (iredentističke) pozicije u ratu i desetogodišnje nacionalističke hrvatske politike nemaju utjecaja u lokalnoj politici. Doneseni Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina vjerojatno će pozitivno promijeniti ovaj segment u statusu Srba u Hrvatskoj. Ako se traži odgovor na pitanje kako se razvija obnova primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama, odgovor bi mogao biti da se socijalna interakcija između skupina ratnih migranata sporo i postupno razvija prema stvaranju multietničkih lokalnih zajednica. *Suživot između Hrvata i Srba, s obzirom na ratne sukobe, pa i poslijeratne probleme (sociopsihološke, socioekonomske, pravne i sl.), teče sporo i uz dosta problema. Vrijeme potrebno za potpunu reintegraciju svih stanovnika neće biti kratko, ali proces je počeo i ide uzlaznom putanjom.**

(RE)KONSTRUKCIJA ILI SEGREGACIJA?

Prošlo je već osam godina od završetka ratnih sukoba. Najveći dio pripadnika korpusa izbjeglica i raseljenih osoba vratio se svojim domovima ili je dobivanjem državljanstva u zemljama azila napustio status ratnih migranata. Dovoljno je vremena proteklo od prvih povratka i useljavanja u nove destinacije, pa bi se na analitičkoj razini moglo ustvrditi čemu su bliži poslijeratni procesi na bivšim ratnim prostorima: obnovi/uspostavi multietničkih lokalnih zajednica ili razdvajanju Hrvata i Srba i konfliktnim odnosima između domicilnih i doseljenih etničkih Hrvata. Iako se mreže primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama na prostorima od posebne državne skrbi obnavljaju/uspostavljaju sporo i sa znatnim problemima (psihološki, a osobito imovinsko-pravni), proces njihove rekonstrukcije i obnova multietničkoga karaktera događa se i nešto brže nego što su to javnost, pa i autori/istraživači na polju društvenih znanosti, očekivali. Što je posrijedi i koja su moguća objašnjenja? Prije svega, karakter ratnih sukoba najviše utječe na postojeću (donekle neočekivanu) razinu komunikacije i socijalne interakcije na bivšim ratnim prostorima, posebno na polju mikrosocijalnih odnosa Hrvata i Srba. Sam proces povratka u svojim socijalnim temeljima ujedno je i implicitna kritika (pre)pojednostavnjene interpretacije ratnih sukoba na prostorima bivše SFRJ, a onda i u Hrvatskoj, kao etničkih sukoba. Nacionalno se reducira na etničko, čime se i fenomenološka i strukturalna razina nacionalnoga pitanja tretira kao pojava s pretpolitičkim

predznakom. Nacionalno je političko *par excellence* i svako svođenje političkih, a onda i ratnih, sukoba na njihovu primordijalnu dimenziju (koja onda najčešće uključuje vjekovnu ili aktiviranu etničku mržnju) bitno promašuje. Nije sporno egzistiranje i aktiviranje predrasuda i stereotipa, sve do diskriminacije i napada na druge/drugačije, ali to nije bit sukoba. Njihovo je izvorište u geopolitičkim/državnim strategijama političkih elita, ali i stanovništva na politički definiranim prostorima. Stoga smatramo da se ratni sukobi u Hrvatskoj ne mogu razumjeti ako se analizom obuhvate samo velike grupe (u ovom slučaju nacije, hrvatska i srpska). Za razumijevanje tih događaja izvanrednu važnost ima politička konstitucija bivše SFRJ i njezin ustavnopravni ustroj, posebno posljednji Ustav iz 1974. g. U tom smislu sprečavanje punoga suvereniteta i osamostaljenja pojedinih republika bivše SFRJ nije jedini, ali je glavni uzrok ratnih sukoba na ovim prostorima. Na onemogućavanju pune suverenosti republika/država bivše SFRJ najviše su poradile tadašnje srbijanske i crnogorske vlasti i vrh JNA. Priznanjem republičkih granica kao državnih, s krajem rata i poslijeratnom demokratizacijom (koja uključuje povratak ratnih migranata i kažnjavanje ratnih zločinaca), ostvareni su temelji za (re)konstrukciju lokalnih zajednica na bivšim ratnim prostorima. U Hrvatskoj se na prostorima od posebne državne skrbi obnavljaju porušene kuće i ostali dijelovi infrastrukture, a ratni migranti vraćaju se u svoja naselja i domove. Pritom ima i velikih problema, koji onemogućuju dijelu povratnika da se useli u vlastite stambene objekte. U kućama dijela povratnika Srba smješteni su useljenici iz Bosne i Hercegovine i Vojvodine, što često dovodi do neuralgičnih i konfliktnih situacija. Socijalna interakcija i komunikacija između različitih skupina ratnih migranata (osobito na relaciji Hrvati – Srbi) nema značajke razvijene mreže primarnih socijalnih odnosa. Ipak, regeneracija socijalnoga mikrotkiva na lokalnoj razini je počela, nešto brže i uspješnije nego što se očekivalo. Sjećanje na suživot i njegove bolje strane svakako će osjetno pridonijeti njegovoj obnovi/uspostavi, a saniranje posljedica rata (od materijalne do psihološke komponente) samo će ubrzati te procese. Stoga u zaključku možemo istaknuti da je proces regeneracije mreže primarnih socijalnih odnosa (susjedstvo, prijateljstvo, kumstvo i sl.) na prostorima od posebne državne skrbi u početnoj fazi, s postupnim – iako sporim – napredovanjem prema “normalnoj” komunikaciji. Problem reintegracije svih stanovnika lokalne zajednice (pa i onih koji se tek namjeravaju vratiti) ostaje dugotrajan proces, rezultatima kojeg će u punoj mjeri moći baratati tek neke buduće generacije. Do tada bit će

to, po našim procjenama, proces u kojem će se poboljšati socijalna interakcija i komunikacija između Hrvata i Srba (pa i ostaloga stanovništva), ali uz povremene konflikte. Njihov će najčešći motiv biti sjećanje na ratne godine (1991. – 1995.) i sve ono što je u njima i nakon njih bilo.

BILJEŠKE

- ¹ Najstrašnija su posljedica poginuli i ranjeni. U Hrvatskoj su u ratu na “hrvatskoj” strani poginule 8882 osobe, nestalo ih je 2820, ranjeno 26.448, od kojih 17.802 invalida, 4273 djeteta ostalo je bez jednoga roditelja, a 54 bez oba. Ratna šteta procijenjena je na 22 milijarde američkih dolara (u: Rogić, I. (1995.) Progonstvo i povratak, Zagreb, Sysprint, str. 16, 50, 72-76). Na “srpskoj” strani (izvješće *Veritasa* od ožujka 2001. g., Beograd) poginule su i nestale 6223 osobe, od toga 5357 muškaraca (86%) i 866 žena (14%). Struktura s obzirom na status u ratu izgleda ovako: 3783 vojnika, 142 policajca, 2115 civila i 183 osobe nepoznata statusa. U biltenu Udruženja porodica nestalih iz Krajine *Suza*, Beograd, kolovoz 2001., navodi se broj od 3030 nestalih Srba u Krajini i u Hrvatskoj.
- ² Prema istraživanju Alije Hodžića, u hrvatskom selu je oko 19% poljoprivrednika, 25% radnika i 22% umirovljenika (Hodžić, 2000.).
- ³ U selu je u novije vrijeme prisutan urbani obrazac iskorištavanja stimulansa ove vrste, od horoskopa do stalnih medijsko-reklamnih pilula o “osvajanju sreće”, “savršenom izgledu”, “dugovječnosti” i sličnim omamljujućim sedativima.
- ⁴ Kriterij ekonomske razvijenosti mjeri se pokazateljima kao što su: dohodak stanovništva, prihodi jedinica lokalne samouprave i sličnim pokazateljima.
- ⁵ Kriterij strukturnih poteškoća odnosi se na utvrđivanje područja s izrazitim problemima zaposlenosti i nezaposlenosti, industrijskoga i poljoprivrednoga restrukturiranja, a mjeri se pokazateljima kao što su: zaposlenost i nezaposlenost, posebnim pokazateljima industrijskih, urbanih i ruralnih područja te drugim dostupnim pokazateljima.
- ⁶ Demografski kriterij uključuje područja izrazito nepovoljnih demografskih pokazatelja, a ocjenjuje se sljedećim pokazateljima: gustoća naseljenosti, opće kretanje stanovništva, vitalni indeks, dobna i obrazovna struktura stanovništva i sl.
- ⁷ Poseban se kriterij primjenjuje na granične općine, koje su se promjenom republičke granice u državnu suočile s dodatnim razvojnim poteškoćama, te na općine s miniranim područjem, a koje ne udovoljavaju kriterijima za ulazak u prve dvije skupine područja od posebne državne skrbi.
- ⁸ Uspostava označuje činjenicu da su nakon rata u lokalne zajednice stigli novi stanovnici, uglavnom iz Bosne i Hercegovine, i nešto manji broj iz Vojvodine.
- ⁹ U istraživanju socijalne interakcije ratnih migranata u Brodsko-posavskoj županiji ispitanici navode u manjem postotku da su ih susjedi (Hrvati ili Srbi) *štitili i u ratu*. To ističe 3% izbjeglica useljenika, 5% povratnika Hrvata i 30% povratnika Srba.
- ¹⁰ U Hrvatskoj su u poslijeratnom razdoblju aktivirani projekti koji imaju za cilj obnovu multietničkoga karaktera lokalnih zajednica. Tako je u Pakracu 1996. počeo projekt *Povratak i obnova povjerenja – Pakrac*, koji se bavi obnovom suživota između Hrvata i Srba. Projekt

ima psihosocijalnu dimenziju koja bi trebala u okviru foruma omogućiti Hrvatima i Srbima iznošenje vlastitih strahova, briga, razlika i onoga što ih može približiti. Na socioekonomskoj razini cilj je pružanje prilike za zaradu, besplatni manji popravci, pružanje pomoći starijima i sl. U Baranji se projekt zove *Zajednička klupa*, a izdanak je projekta *The Meeting House*, koji se usredotočio na organiziranje susreta na neutralnom terenu u Mađarskoj između članova obitelji i između prijatelja iz podijeljenih područja pod administriranjem UN-a, odnosno UNTAES-a. Projekt je počeo 1996. g., a u radionicama se uče i usavršavaju komunikacijske vještine i oblici razrješavanja sukoba. Oba projekta koordinira *Centar za mir, nenasilje i ljudska prava* iz Osijeka.

- ¹¹ Uvid u dinamiku suživota u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije temeljimo na istraživanju provedenom u županiji. U istraživanju su upotrijebljene metode ankete i intervjua. Anketirano je 180 ispitanika iz tri sociološki relevantne skupine: povratnici Hrvati, povratnici Srbi, izbjeglice useljenici (iz svake skupine po 60). Intervjuirano je i po 15 ispitanika tih triju skupina. Kako je prostor za ovaj tekst nedovoljan za optimalnu artikulaciju rezultata empirijskog istraživanja, odlučili smo se za rekapitulaciju tih rezultata bez prikaza tablica.
- ¹² Za potrebe analize u ovom radu stanovništvo je po nacionalnim obilježjima svrstano u 3 kategorije: Hrvati, Srbi i ostali. Zanima nas posebno odnos Hrvata i Srba iz dva razloga: njihova znatno većeg udjela u stanovništvu županije prema ostalim nacionalnim skupinama i njihova udjela u ratu (1991. – 1995.).
- ¹³ O tome svjedoče politički dokumenti doneseni na prostoru egzistiranja tzv. SAO Zapadne Slavonije. Tako je 12. kolovoza 1991. na području Pakraca donesena odluka o osnivanju SAO Zapadne Slavonije, a kao pravna regulativa koja će normirati socijalne odnose na tom prostoru navodi se *Ustav SFRJ, Ustavni zakon SAO Krajine i Ustav Republike Srbije!*
- ¹⁴ U anketnom istraživanju o oprostima i pomirenju, autori kojeg su dr. Goran Milas, dr. Ivan Rimac i dr. Nenad Karajić, a koje je objavljeno u knjizi: *Mir u Hrvatskoj: rezultati istraživanja*, Zagreb: Hrvatski Caritas, Split: Franjevački institut za kulturu mira, 2001., dobiveni su nešto drugačiji odgovori na pitanje treba li oprostiti. Treba napomenuti da su u uzorak uključeni pripadnici opće populacije u Hrvatskoj, za razliku od našeg istraživanja u populaciji samih ratnih migranata. Tako više od polovice građana (53%) u istraživanju ove trojice autora smatra da se nikako ne može oprostiti. Čini se da je teška i traumatična situacija ublažila reakciju kod skupina ratnih migranata, pa oni imaju čak tolerantniji odnos prema oprostima od ukupne hrvatske populacije!
- ¹⁵ U istraživanju provedenom u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije na populaciji povratnika i useljenika dolazimo do informacija da je i u ratu postojala (istina, u manjem broju slučajeva) suradnja s prijateljima druge nacionalnosti (relacija Hrvati – Srbi), pa i zaštita koju su jedni drugima pružali.
- ¹⁶ Županov smatra da se u seoskim zajednicama bivših Jugoslavija (osobito prve!) može govoriti o *instituciji komšiluka*. Vidi Županov (1998.), "Etničnost i politika na europskom geopolitičkom prostoru", u Ružica Čičak-Chand i Josip Kumpes (ur.), *Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti; Naklada Jesenski i Turki; Hrvatsko sociološko društvo, str. 199-223.

LITERATURA

- Adorno, W. T., Horkheimer, M. (1980.), *Sociološke studije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Banovac, B. (2000.), "Modernost, prostor i konstrukcija identiteta", *Revija za sociologiju*, Zagreb, Vol. 31, No 3-4: 113-132.
- Hodžić, A. (2000.), "Socijalna struktura i mobilnost seoskog stanovništva", *Sociologija sela*, Zagreb, broj 1/2 (147/148): 79-106.
- Katunarić, V. (1991.), "Dimenzije etničke distance u Hrvatskoj", u: *Položaj naroda i međunarodni odnosi u Hrvatskoj: sociološki i demografski aspekti* (Štefica Bahtijarević, et. al.; urednik Mladen Lazić). Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Katunarić, V. (1992.), "O modelu etničke kompetitivnosti u slučaju Hrvatske", *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 23, br. 1-2: 117-124.
- Lay, V. (1998.), "Teorijske, društvene i političke neprilike s periferijom", u: Ivan Rogić, Maja Štambuk (ur.), *Duge sjene periferije: prinos revitalizaciji hrvatskog ruba*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Mesić, M. (1995.), "Hrvatski raseljenici i izbjeglice – pitanje suživota", *Migracijske teme*, Zagreb, godina 11, br. 2: 173-186.
- Mesić, M. (1996.), *Ljudi na čekanju – pogledi na povratak: hrvatske i bosansko-hercegovačke izbjeglice i raseljenici*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Pusić, E. (1963.), *Lokalna zajednica*. Zagreb: Narodne novine.
- Pusić, E. (1995.), "Identitet – diverzitet – kapacitet", *Erazmus*, Zagreb, br. 11: 2-10.
- Putnam, R. (1994.), "Democracy, development and the civic community: Evidence from an Italian experiment", u: *Culture and development in Africa*, Washington, str. 33-74.
- Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju /priredio Nebojša Popov (1996.), Beograd-Zrenjanin: Republika; Vikom grafik; Građanska čitaonica.
- Štambuk, M. (1989.), "Neka obilježja seoskog socijalnog prostora", *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 20, br. 1-2: 121-128.
- Šundalić, A. (1999.), *Crkva, vjera, politika: aspekti sociološkog istraživanja u istočnoj Slavoniji*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Šundalić, A. (2001.), "Gospodarski, socio-kulturni i politički okviri suživota u Istočnoj Hrvatskoj", *Ekonomski vjesnik*, Osijek, god. 12, br. 1-2: 93-98.
- Šuvar, S. (1988.), *Sociologija sela I*. Zagreb: Školska knjiga.
- Županov, J. (1998.), "Etničnost i politika na europskom geopolitičkom prostoru", u: Čičak-Chand Ružica, Kumpes Josip (ur.) *Etničnost, nacija, identitet*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Hrvatsko sociološko društvo.

IZVORI

- Gospodarsko-socijalna situacija u općini Stara Gradiška, *Izvešće Općine Stara Gradiška*, rujan, 2001. g.
- Nove migracije u područjima posebne državne skrbi, obnova gospodarstva i zapošljavanje, *Referat na skupu: Regionalna međunarodna konferencija "Socijalna i ekonomska reintegracija povratnika"*, Zagreb, 17. 6. 2002. g. Zajednica povratnika Hrvatske Osijek.
- Popis stanovništva 2001.* (2002.): Državni zavod za statistiku, CD-rom.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava,
31. ožujak 1991., Dokumentacija 881, godina 1992., Zagreb, travanj
1992.

Povratnici u Regionalnom uredu Slavonski Brod na dan 31. 8. 2000.,
Izvjeshće Centra za socijalnu skrb Nova Gradiška, Nova Gradiška, ožu-
jak 2001.

Struktura povratka prema spolu i starosti, *Izvjeshće Srpskog demokratskog
forumu*, Okučani, 29. 3. 2001.

Tematska sjednica Vlade RH za područja posebne državne skrbi, *Izvjeshće
Vlade RH*, Knin, 29. ožujka 2001. g.

Zakon o područjima posebne državne skrbi, Zagreb: *Narodne novine*, br.
26, 2003.

Dragutin Babić
**Suživot na prostorima
od posebne državne skrbi
– (re)konstrukcija ili
segregacija?**